

Վասն քո սիրուդ, եղբայր,
այս յաշխարհն շատ յամեցի
գիտէ ծածկագէտն Աստուած-
հաշտելոյ կարաւտ ես էի:

120

Տես որ ողորմած հոգին
ի վաշքօն¹ շուտով ծանուցից.
ապա չէր ատենն եկել
թըշնամին այլուի խափանեց:

125

Բաբուն ես դու հրաշալի
ով եղբայր պետդ պանծալի
ով քաջ քարտուղար ճարտար
յոհալ ասող ի առաւաւտի:

Յանկալի ամէն աղէի
անուանի ի մէջ աշխարհի
ով պեւետիկոսդ քաջ
հովուապետ ի մէջ իլովի:

130

Իիւանդ ցաւագար էաք
քանի որ քէնով կենայար
այսաւ բարով հաշտեցաք
եւ չարին նալթա ասացաք:

135

Փառք եւ գոհութիւն փրկչին
որ ըզմեզ շուտով հաշտեցոյց
ըզմեզ ի չարէն փրկեաց
բարութեանցն իւրոյ մերձեցոյց:

140

Քեզ է խիստ կարաւտ, եղբայր,
վրդանէս եղբն եղկելի
խոցած է բազում նետից
գոհութիւն փրկչին քրիստոսի:

145

Այս թուղթս որ Սեչով գրուի
Տի երթայ ի Լովըն հասնի
Ի վանքն Հաճկատարի
Չեռն եղբաւն իմ հարազատի:

Բայց երթայ գիրս խընդալի
Վազելով նրման փայիկի
Տանողըն աւրհնեալ լինի
Աստուծոյ բարուն հասանի:

150

Բայց չէ պարտ այս թուղթս բացուի
Մինչեւ որ իւր տէրըն հասնի
Ի ձեռն վարդապետի,
Բանիբուն քաջ հեռետորի:

155

Հետ այս նամակիս եղբայր
Աստուծոյ բարին առ քեզ հասնի.
Հազար երանի թըղթիս
Որ հետ քեզ մաւտիկ կու խօսի:

160

Հասնի արագ թուղթս բարով
Ի քաղաքն շէն որ է Լով:

Ի ձեռն եղբաւրս առնելով
Իւր անունըն արհի գորով:

165

Թուղթս որ կարգաւ ձայնով
Սիրտդ թող ցընծայ խընդալով
Թէպէտ մեղաւոր եմ ես
Թողութիւն արագ դու սրտով:

ՀԱՅ ՏԱՐԲԵՐ ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻ ՍՏՈՐԱԳՈՒ- ԹԵԱՆՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

Մեկնութեանս յոյն բնագիրը կ'ուզէ մեկ-
նել թէ անձ մը կամ իր մը կրնայ թէ հոմանուն
(ὁμώνυμον) ըլլալ թէ փաղանուն (συνώνυμον)
եւ իրրեւ օրինակ կը ներկայացընէ երկու ան-
ձնաւորութիւններ, որոնք կ'անուանուին *Εὐθουλοί*
(Բարեխորհուրդք). հոս իրրեւ *Εὐθουλος* եւ
Εὐθουλος երկաքանչիւրն ալ հոմանունս են, իսկ
եթէ այնպէս հանգիսի որ երկուքն ալ նաեւ
խոհմի (συνετοί) ըլլան, այն ատեն փաղանունք
են, վասն զի *Εὐθουλοί* կոչուածներն կ'ըլլան
նաեւ *Εὐθουλοί* ընդունելով *τοῦ εὐθουλοῦ* սահ-
մանը (Busse, *Eliae in Aristotelis Categorias*
commentaria, Բերլին, էջ 136): — Այս հա-
տուածը ստրկօրէն թարգմանելու վտանգէն ա-
զատելու համար բաւականաչափ կը ճարտա-
րամտէ հայ թարգմանիչը, բայց չի կրնար յա-
ջողութեամբ պսակել ձեռնարկած փորձը. յոյն
εὐθουλος բառին զիմաց փոխանակ մէկ բառ
ներկայացընելու, կը կերտէ կը դնէ Բարեխորհու-
րդք, Բարեխորհուրդք, Բարեխորհուրդք եւ այլուր նաեւ
Ի-Բողոք եւ Բարեխորհուրդք (էջ 56) նորահնար
ու անձահ բառերը: Միայն *συνετοί* բառին փո-
խարէն ընտրուած *խոհմի* յաջող է, որուն
արմատը շատ գեղեցիկ կը գաշնակցի Բարե-
խորհուրդք եւ այլն բառերու խոհ վանկին հետ.
ահաւասիկ հայուն բնագիրը. «Ըստ նորին ա-
նուան եւ հոմանուն եւ փաղանուն կարող չոյ
լինել. քանզի եթաւայեցին երկուք ոմանք
անուանեալք Բարեխորհուրդք. [արդ]՝ աստանաւ
որպէս Բարեխորհուրդք եւ Բարեխորհուրդք հոմանունք
նէս՝ կոչեցեալք եւ Բարեխորհուրդք զսահման
[եւ զանուն] Բարեխորհուրդք ընդունելով»,
էջ 42—43, հմտէ նաեւ էջ 55—56, «Որ-

126 պանծալի: — 127 քարտուղար: — 132 հո-
վուայեցոյ: — 145 թուխտ: — 146 երթալ: —
153 թուխտ: — 159 թըխտիս: — 161 յարագ,
թուլթս:

1 Վաշքօ (= Վաթրոյ) Լեմբերգի աւագերէցն էր,
յաճախ կը յիշատակուի այս շրջանին մեր Թ. 441, ԹՂ. 11 և
այլուր:

պէս երկու բարեխոսակէս (εὐβουλοί), քանզի եթէ որպէս տիրականս անուն անցէ զդոսա չբարեխոսակէս՝ հոմանունք գոն ։

* * *

Բայերու մէջ ալ կայ հոմանուն. τὸ γὰρ ἐρῶ ῥῆμα σημαίνει καὶ τὸ ἐπίθυμῶ καὶ τὸ λέξω (Busse, էջ 137)։ Հայ թարգմանիչը եթէ բառական շրջէր այս նախադասութիւնը բնականաբար անհասկանալի կը թողուր իր սողերը, հարկ էր հետեւաբար ստեղծել հայերէն համաչափ օրինակ մը. իբրեւ այսպիսի շատ յաջող ու շատ բնական է թարգմանչին հնարամտած սա հատուածը. «Որպէս իբե՛» եւ իբե՛, քանզի իբե՛ նշանակէ եւ զոյժ (= զկար), նշանակէ եւ իբե՛լ զճանդերձ ինչ կամ աւդ», էջ 45։

* * *

Իբրեւ բնիկ հայկական հետաքրքրական ըլլալէ աւելի կարեւոր է հետագայ հատուածը. բառերը — կը գրէ թարգմանիչը — հոմանուն ըլլալու համար նաեւ հօղովով ու խոնարհումով պէտք են «հաղորդել միմեանց». «վասն զի առև եւ առև ոչ ասին հոմանունք, զի մին ուղղական է եւ շէկէրէ նշանակէ, իսկ միւսն սեռական է եւ շայր նշանակէ՝ որպէս այլ՝ առև, եւ ըստ միում մասին բանի գոյնն վասն զի իւր եւ իւր ոչ ասին հոմանունք, վասն զի ոչ են միոյ մասին բանի. վասն զի մին անուն է եւ նշանակէ որ զարդիւնս կասուն, իսկ միւսն բայ է հրամայական», էջ 50։ — Այս երկու օրինակներուն մէջ կ'ընդնշմարուի ե զնիկ ինքնին. յայտնի է թէ դասական հայերէնը «ընդդէմ Աղանդոցի հեղինակին կը պարտի առև բառին գոյութիւնը, որուն նշանակութիւնը սակայն տարակուսական համարուած է ցայժմ. «ընդ մեք հնազանդեաց զձիս եւ զուղոս... զայծեմունս եւ զեղբերուս եւ շայր եւ զվարդս» (էջ 148). ein zweifelhaftes Wort! կանոնաւորի նոտրատիպը եղնիկի գերմ. թարգմանութեան մէջ (Wider die Sekten, übersetzt von J. M. Schmid, 1900, էջ 116). Ստորագրութեանց մեկնութեան թարգմանութիւնն ահա կու գայ անձամբ օրոշելու «առև» շիկերէ նշանակութիւնը, հմտէ իմ բառաքնական դիտողութիւններս, Ա, 1913, էջ 26—27։ Իսկ իւր եւ իւր չի յիշեցնէր նոյն դասական մատենագրէն աւանդուած մեր նախնեաց սնապաշտիկ սովորութիւնը, որուն դէմ կը մա-

քառէր երբեմն Մաշթոցի աշակերտը գրելով «Եւ ոչ վիշապք զտոհմականս արդեանց կրեն, եւ ոչ գրաստ գոյ նոցա՝ եթէ զարդիւնս ի կալոց ուրեք կրիցեն, եւ ի զուր է իւր իւր ասել ումէք ի իւր» եւ ոչ առ առ», էջ 103։

* * *

«Պարտ է գիտել» եթէ չօրից պէտք են լինելութեան յարանունցն (παρώνυμον)՝ հաղորդութեան անունն եւ զանազանութեան (անունն), հաղորդութեան իրի եւ զանազանութեան իրի. ուստի Տէրէն եւ Տէրէնն ոչ են յարանունք... այլ վասն զի Տէրէն եւ Տէրէնն ոչ են ոչ մի ինչ հաղորդութիւն ունին... ոչ են յարանունք» (էջ 53—54)։ Դոտրատիպ բառերուն դիմաց յոյն բնագիրը կը ներկայացնէ Έλενος եւ Έλένη. ուրեմն «Տիգրանուհի» իբրեւ իգնական մասնիկ կը գործածուի արդէն այստեղ, ընդարձակօրէն հմտէ ՅՈՒՇԱՐԶԱՆ, էջ 309—314։ Տես նաեւ թրակացւոյ քերականութիւնը Mémoires et dissertation sur les antiquités nationales et étrangères, t. VI, Paris 1824, էջ 30, ուր Πέλας Տրդրանն է կը թարգմանուի եւ նշեցի, մեր Մատենադարանին թիւ 336 Զ, թղ. 47ա եւ 49ա «Արդ նովին ձեռով ըստ հայրանունացն, եւ իգականացն երեւի գաղափար կոչեցեալ ի հարանցն. ի Մանայն՝ Մանանուշ, եւ ի Տէրէնն» (յ)՝ Տէրէննն է։

* * *

Հատաւանադրոսիկ է հետեւեալ հատուածը «Քանզի է փռնակէս ի փափկութենէ եւ Ասորառնակէս յաստուծոյ... զոր պարտ է զամենայնս յարանունս կոչել», էջ 55, որ ստորով թարգմանութիւն մըն է յառաջագիր օրինակէն՝ εἰσὶ δὲ ὀνομαστικὰ τὸ Τροφὼν ἀπὸ τοῦ τροφῆ καὶ τὸ Θέων ἀπὸ τοῦ θεός (Busse, p. 143). փոքրիկ հնարամտութեամբ շատ յաջող կրնար հայացնել թարգմանիչը այս նախադասութիւնը. մտադրութեան արժանի է որ իր կերտած յատուկ անուններուն կը կցէ հայը յունաձեւ «առև» -αυης վերջաւորութիւնը, «Փափկակէս», Աստուածակէս, Բարեխոսակէս, Բարեխոսհրդակէս (տես, էջ 42/43, 56)։

* * *

Ինչպէս ծանուցինք (ՀԱ. 1912, էջ 684), յոյն բնագիրները մեկնութեանս հեղինակ կը

ճանչան Դաւիթ ֆիլիսոփան (*ἀπὸ φωνῆς Δαβίδ*), Busse հաստատուել պատճառներ ունի փոխանակ Դաւթի՝ եղիայի ընծայելու Ստորագրութեանց մեկնութիւնը, էջ VII—IX: Հայ մեկնութիւնը բնականաբար կրնար լուծել խնդիրը վերջնականապէս եթէ ի սկզբան պակասաւոր չըլլար: Հայ թարգմանութեան խորագիրը մեր կարծիքով չէր կրնար նոյնպէս Դաւիթ անունը կրել. ահա թէ ինչու. յոյ մեկնութիւնը էջ 169 կը գրէ *οἶον ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, χάλεσον τὸν Σωκράτην*: *λέγω, χάλεσον τὸν φιλόσοφον*, էջ 170, *ὥσπερ Σωκράτης καὶ Ἄργος ὁ κύων πτλ.* Եւ էջ 187 *ἐν γὰρ τῷ φίλος τῆς φι συλλαβῆς ἢ ἐκφώνησις ἄλλη ἐστὶ παρὰ τὴν λος ἐκφώνησιν τῆς συλλαβῆς*. Հայ թարգմանչին գրչին տակ յոյ մեկնութեան *Σωκράτης* եւ *φίλος* բառերը կը փոխուին կ'ըլլան Դաւիթ «փոխանակ ասելոյն կոչեա շրմի, ասեմ[ք]» «կոչեա զֆիլիսոփոսն» (էջ 88). «որպէս է Դաւիթ եւ Արգոս շուն» (էջ 89). «որպէս է Դաւիթ անունն, քանզի ի Դաւիթ (= փ) փաղառութեանն այլ արտաձայնութիւն է եւ ի [յ]իթ (= ւոս) փաղառութեանն այլ արտաձայնութիւն», էջ 119: Ուրեմն Դաւիթ կը համադասուի այստեղ Սոկրատէսի եւ Իմաստասիրի. արդ կարելի է մտածել թէ Դաւիթ սնապարծ ինքնագովութեամբ իր անունն իր հեղինակութեան մէջ այսքան փառաբանելու յանգզնած ըլլայ: Չենք կարծեր:

Հ. ԱՐԽՍԱՆՆՍՎԱԴՐԱՆԻԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԻ

ԵՒ ՅԱՏԿԱՊԵՍ ԿԱՐՆՈՅ

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԵՐԹ. ՎԵՒԵՐԱԳՐԵՐՈՒ ՀԱՐԵՐԱՏ

(Երբեմնական):

§ 11. Թուրքերն եւ օրախնամը: — Այժմ քանի մը խօսք այն իբր թէ կերպով մը հոգադարձութեան մասին, զոր կը խոստանար ճէմալ եւ որով կը պարծէր ալ: Անշուշտ Ալիկեցին յայտն ալ՝ հանգէպ միւս գաւառներուն՝ առաւելութիւն մ'ունեցած է գոնէ միջոց մը: Բայց ինքն ալ «առանց հացի ու ջրոյ» ճամբան երթալ ստիպուած էր յաճախ, ինչպէս ինքն իսկ ճէմալ

կ'ըսէր (տես վերը): Տարագրելոց համար ամենայն ինչ կախում ունէր «առանձնական պաշտօնէից եւ ստիկանաց բարի կամքէն. որով մասամբ կը կերակրուէին, մասամբ ոչ ոյ՝ իսկ «ի Հալէպ (կ'ըսէ Ռէսուլէր) ուր կառավարութեան ձեռքը եղած կերակրումը միջոց մ'անբաւական էր, այժմ ճէմալ փաշայի հրամանաւ՝ Ասիական թուրքական զինուորին հետեւեալ չափահասներու 5 մեթալիկ (20 ֆէնիկ), եւ տղու համար 4 մեթալիկ (16 ֆէնիկ) կը վճարուէր» (27 Յուլիս 1915, թ. 120): Տեսնա՞ք որ ճէմալ կը հրամայէր որ թողալը 50 փարայ եւ 30 փարայ ըլլար: Բայց թէ հոս ալ իրերն ինչ էին իրականին, բաւական է ցուցնելու միայն իսկ Հալէպի հիւպատոսին յաջորդ տեղեկագիրը, զոր արդէն պիտի յիշէինք ժամանակագրական կարգաւ. «Անընդհատ նոր հասնող տեղեկութեանց համեմատ Արեւելի մէջ (= Կարին եւն) արդէն այսօր Հայերը ինքնին ինքնին զինուորական վարութիւնը նաեւ Արեւմտի Հայերը կամ կ'ուզէ ոչնչացնել, կամ ըրածը չի գիտեր: Լիւիւս Կար Կալման-ձոն (Desorganisation) կը գրէ. այնպէս որ պաշտօնեայք՝ որոնց յանձնուած է գործադրութիւնը, չեն գիտեր թէ ինչ կ'ուզէ կառավարութիւնը: Ալիկեցի եղող Հայերը, որոնք Հալէպ կը գտնուին, կառավարութեանէ վէջ մը պարտնելն ինքնուրուի, թէեւ անկանոն կերպով: Արեւելի եղողները, որոնցմէ հոս իբր 6.000 հոգի կայ եւ օրական ալ իբր 300 հոգի կու գան, բաւ մը չեն ընդունել: Հալէպի հայ հասարակութեան հաւաքած միջոցները շուտով կը սպառին: Յառաջագոյն ամէն փախստական (տարագրեալ) օրական 4 փոքր հաց կ'ընդունէր, այժմ միայն 2, եւ ոչ ոք չէր սնունդ: Հալէպի դուռն փակուած էր, քանի որ Կարմիր խաչի զինուորական համար ոչ ոք չէր հաշտ» (15 Օգոստ. 1915, թ. 140): Սովամահի դարհուրելի պատկերներ պիտի տեսնենք ամէն կողմ: Ծիծաղական բան մըն էր իբր թողալ վճարելի դուժարը, եւ այն՝ «կաթուղիկոսին միջնորդութեամբ եւ ճէմալ փաշայի հրամանաւ 5 մեթալիկ՝ չափահասներու եւ 4 մեթալիկ տղոց համար», ի Հալէպ (թ. 120): Իսկ թէ այն իսկ — ուր առհասարակ կը գործադրուէր — ինչպէս կը գործադրուէր իրականին, կը վկայէ Պաղտատի երկաթուղեայ ճարտարապետներէն մին Իսնէստ Պիպեր (Pieper) որ կը գրէ ի միջի այլոց. «Կառավարութիւնը կ'ըսէ դարձեալ, ինքը պիտի հոգայ ամէնուն համար, նաեւ դրամով: Արդ Բաւթալ զիւղի մէջ (11/2 օրւան ճամբայ հեռու Հալէպէ) այն տեղւոյ տարագրելոց ապրուստի համար իրօք դրամ վճարուած է, եւ այն 30 հոգի 30 օրուան համար ընդունած են ընդ առեւն 26 դրամով, այնպէս որ անի գլխին օրինակ — ոչ 1 դրամով կ'ընէ» (Սոսիէր, էջ 23):

Հակառակ այս վիճակին՝ թուրք կառավարութիւնն ու ճէմալ կը հակառակէին կրցածնուն չափ եւրոպական նպաստի ձեռնարկութեանց: Արբաւէ բոտ ինքեան միակ իսկ յիշատակարան մը: Մեծերնի հետպանը հարցում ըրած էր Գամասկոսի գերմ. հիւպատոսին թէ ինչ յոյս կար գործադրելու այն ծրագիրը՝ զոր ունեցած էր Ամբրի-